www.pertwk.com

ذ

موسیقا و رابردوەکەی
لە کوردستان

(76) میژووی مەغوول، نووسینی عباسی ئیقباڵ- میژووی کۆمەڵایەتی ئیران، مرتچی راوەندی، میژوی شارستانیەت ویلدۆراست بەرگی وەرگیرانی ابووالقاسم پایندە و 136 .Garrison.

(77) Arnold and Guillaume p. 93

موسيقا له كوردستان رابردوويـەكى لـه مێژينـەى هەيـەو ئاهەنگـه تايبەتييـەكانى وەك((حەيران)) كه جۆره مەقامێكه به كۆنترين دەزگاكـانى موسـيقا دەزانـرێ، هـەلو مەرجى جوغرافيايىو سروشتى ئەو خاكو وەلاته وەهايه كه لـه چلۆنايەتى سـلامەتى وجووديان داو ساغىو خۆشى دەنگيان دا كاريگەرى هەيەو و هەر له بەر ئەوەشه كـه هوزانوانەكانى ئەو خاكه هەموو كات نێو به دەرەوه بوونو هەن، هـەر وەك ئـەو رۆش مـەقام بێـژانى كـورد لـه گـەورەترين گـۆرانى بێـژەكانى توركيـەو عێـراقو ئێـرانو بـه تايبەتى له توركيەو سوريه و عيراق باشترينيانن.

هەر وەك گوترا ئـەو هونـەره زيـاتر دەگەرێتـەوه سـەر هەڵومـەرجى جوغرافيـايى كوردستان، ئەگەر له شوێنو ولاتانيترو له هەر سەت كـەس كەسـێكى دەنـگو خـۆش هەبێ بەڕاشكاوى دەتـوانين بلێين لـه كوردسـتان لـه هـەر چـل كـەس يـەك كـەس لـەو نيعمەتـەى خـوا بەهرەمەنـدەو لـه قەديمـەوه، بـەر لـه ئيسـلاميش هـەروا بـوه. نوسيويشيانه كه دواى ئيسلاميش پياوى زۆر گەورەيان لەم بوارەدا به دنيا ناساندوه، يەك لەوان ئيبراهيم مووسڵى بوه كه گەورەترين مێرى موسيقا بوه به تايبەتى ويژەرى بارەگاى هاروون الرشيدبوه. وەك دەنووسـن بـۆ ئـەوەى ڕازى بكا كـه بێتـه بارەگـاى ئـەو، بـڕى150000 درهـەم كـه 750000دولارى ئـەمرۆ دەگرێتـەوه بەخششـى دەداتىو مانگانه بڕى10000درهميشى بۆ برييووه. هـەروەها دەنووسـن كـه جارێك هاروون بۆ گۆرانيكى كه بۆى گوتبوو و زۆرى پىو خـۆش ببـوو، سـەت هـەزار درهەمـى خەلات كرد بوو. له بارەگاى هاروون دا قسه هەر قسەى برايم مووسڵى بوو، چـوونكوو هاروون هيچ كات قسەى ئەوى نەدەشكاند. وەك دەلێن والى خوراسانى كه له بارەگاى هـاروون دا زۆر دەسـت رۆيـو بـووه و زۆر لـه كـارگێرانى دارالخلافـه بـرادەرى بـوون، دەكەوێته بەر غەەبى هاروون و هەموو دەرباريەكان ئەوەندى توانيان هەولّيان دا ليـێ ببوورێ بەلام سوودى نەبوو، ئاخريەكـەى بـرايم لـه بەرانبـەر دياريـەكى زۆر بايخـدار و

ڕەجای دەرباریی‌ەکان لە دەرفەتێکی باش دا ئەو کارەگرانەی بە سانایی جێبەجێ کرد.

باوکی برایم کەوشدرویێکی ساکاری مووسلی بە نێوی ماهان بوە کە ماوەیەك لە کووفە ژیاوە، کاتێك برایم گەیشتە تەمەنی تازە لاوی گەراوە مووسڵ. برایم نەدیمی مووسلیشی پێ کوتراوە[78] ئەو موسیقا لە ماموستایانی ئێرانی فێر بووە[79][80][81] لە گورانی کوتنو ژەنینی عوود ماموستایەکی تەواو بوە و لە بارەگای مەهدی و هادی عەبباسی پلەیەکی بەرزی هەبوە و دوای هادی بۆ ماوەیەکی لە بارەگانە ماوە، بەلاّم هەروەك باس کرا هارون الرشید بە مەرجێکی زۆر ئەوی رازی کرد کە دووبارە بگەڕێتەوە دەربار، ساڵو نیوێك کۆچی دوایی برایم مووسڵییان188ی کۆچی لە شاری بەغدا نووسیوە.

ئیسحاق مووسڵی کوڕی برایمیش لە موسیقادا ماموستاو لە کوتێش دا بی هاوتا بوە، ئەویش لە نیزیکانی بارەگای هارون الرشیدو مەئموونو موعتەسەم عباسی بوەو لە سالی 235ی کۆچی لە بەغدا کۆچی دوایی کردوە.

"مخارق" کە شاگردی برایم مووسلی و لە موسیقا زانانی گەورەی زەمانی خۆی بوە، لە منداللییەوە لە خزمەت ماموستاکەی دابوەو هەروەها لە دەرباری هارون الرشیدیش ئامادە بوە.[82]

لە هەر دەور و زەمانێك دا هونەرمەندانی ویژەری کوردستان لە دەگمەنەکانی زەمانی خۆیان بوون، هەر وەك لەو دوایانەدا کە دەگەڵ یەکیك لە هوزانوانە گەرەکان لە لایەن یەك لە رادیوکانەوە وتوویژ دەکرا، سەید علی ئەسغەری کوردستانی بە خاوەنی بەرزترین دەنگ لە ئاوازی ئێرانی ناساندو گوتی تەنیا یەك کەس دەناسم کە

---

(78) Ibid.p61, Farmer.H.G:History of Arabian Music. P.6-12

(79) شارستانی ئیسلامی، مێژووی شارستانیەت، وەرگێرانی ابوالقاسم پاینده لاپەرەکانی18تا216

(80) Encyclopaedia Britannica XV.Plo54

(81) فەرهەنگی مێژووو جوغرافیای عمید ل پەرەکانی 56و 8 تا 147

(82) هەمان سەرچاوە

www.pertwk.com

دەنگی لە دەنگی من بەهیزترە کە چاویشم پێی نەکەوتوە ئەویش سید علی ئەسغەری کوردستانییە[83] لە سەر سید علی پێویستە بگوترێ کە ئەو میعماریکی زۆر شارەزاش بوە، بە جۆرێك ئەو کات کە رەزاشای پەهلەوی لە تارانێ کۆشکی مەرمەرێ دروست دەکرد، سەید علی ئەسغەر یەکێك لەو میعمارانە بوە کە دەستی لەو کارەدابوە. ئەو هونەرمەندە خۆی بۆ باوکی منی نووسەری باس کرد بوو کە ئەگەر لە کاتی کار کردنا گۆرانیم نەچرییا نەمدەتوانی کار بکەم، رەزا شا کە هەر موو رۆژێ بۆ سەردانی کۆشکەکە دەهاتە ئەوێ، بەوەی زانی کە کارەکەم زۆر نەچۆتە پێش بە تۆرەیی پرسی، بە ترسەوە هۆیەکەم بۆ باس کرد، رەزا شا بە بزەیەك کە حوکمی ئیزن دانی منی بۆ چرینی گۆرانی لە کاتی کار کردن دا ولامی دامەوە. هێشتا چەند هەنگاویك دور نەکەوتبووەکە من پەردەیەکم گوت، زۆری پێ خۆش بوو و هەر لەوێ فەرمانی دا کە بۆ پر کردنەوەی سەفحەی گرامافون "قەوان"[84] بمنێرن بۆ هیندوستان لە نووسراوەکانی بە جێ ماورا دەردەکەوی کە هیندێك ئەمیرو حاکمەکان زیاتر لە رادەی ئاسایی خەریکی کاری زانستی و مووسیقا بوون و جاربوە بۆ راکیشانی زانایەك یا هونەرمەندێك بۆ بارەگای خۆیان خەرجیکی زۆریان دەکرد و لەم پیناوەدا زۆر جار رووداوی سەرنج راکێشیش دەهاتە پێش. خوینەرانی بەرێز بی گومان ئاگادارن کە "عمادالدین زەنگی" کە لە غولامانی خوشەویستی مەلکشای سەلجووقی بوە کورد و دامەزرینەری زنجیرەی ئەتابەکانی زەنگی بوە و دوای سەربەخۆیی میزۆپووتامیا یا بە توندی دەگەڵ سەلیبییەکان بە شەڕهات و کوڕەکەشی نورالدین محمود کە لە سالی 541تا569کۆچی بەرانبەری 1146تا 1173ی میلادی سەلتەنەتی کردوە، شامی گرت و دیمشقی کردە پایتەختی خۆی و بە دادپەروەری و عەقڵ حکوومەتی کردو هەر کە مصری لە خەلیفەکانی بەرەو نەمان چووی فاتمی گرت, ئەو کارەشی بە هۆی دوو سەرداری ئازادو هوشیاری خۆی بە نێوەکانی "شێرکۆ"و نجم الدین ایوب" کە هەر

---

(83) بەرێز شەجەریان ماموستای ئاوازی ئەمرۆیی ئیران لەوتوویژ، لەگەڵ دەنگی ئالمان.

(84) لەو کاتی دا هۆی پر کردنەوەی سەفحە((قەوان)) لە ئیران نەبوەو هونەرمەندەکان بۆ ئەو کارە دەبوو بچنە هیندوستان.

دوو کیان کوردو برای یەکتریش بوون بەئەنجام گەیاندو تەواو کەرەکە "سلگان الملك الناصر صلاح الدين ايوبی بن نجم الدين ايوب" بوو کە دامەزرێنەری زنجیرەی ئەیووبی بوو، ئەو سەردارو سولتانە بەرێزو گەورەی کورد توانی بە سەرکەوتنەوە یەکیك لە گەورەترین ئیمپراتوورییەکانی دنیا پێك بێنێ کە لە تۆنسو لیبی تا سنوورەکانی ئەمرۆی ئێرانو عێراقو و دەریای رەش تا دەریای سوورو ئوقیانوسی هیندو تەواوی شبهە جزیزرەی عەرەبستانی دەگرتەوە. وێرای ئەوە ی سولتان صلاح الدين بە رزگارکەری ئیسلام و بۆ گەورەترین سەرداری دنیای ئیسلام دەزانن, بەشی هەرە زۆری نێو بانگەکەشی هەر لە رێگەی وەدەست هێنانی سەرکەوتنە گەروەو بێ وێنەکانی وەدەست هێناوە کە لە شەرەکانی سەلیبی دا زۆر جار لە بەرانبەر پادشاکانو سەرداره گەورەکانی ئورووپاو سەلیبییەکانی وەك ریچاردی شێردڵ ئیمپراتووری بریتانیاو... دا راوەستاوەو بە سەریان دا زاڵ بوە, یا ئەوەی کە قودسی شەریفی بۆ هەمیشە لە بەردەستی سەلیبییەکان دەرهێناو دەستی ئەوانی لە خاکی ئیسلام کورت کردەوە, کە لە بەشەکانی داهاتوودا باسی لی دەکرێ.

بە هەر حاڵ , هەر ئەو نورالدين محمد زەنگییە خۆی یەکێك لە پشتیوانەکانی گەورەی زانایانو ئەدیبانو هونەرمەندان بوەو لەم پێناوە دا زۆریشی زێدەرۆیی کردوە, وەك عبداللگیف بەغدایی دەنووسێ: نورالدين ئەوەندەی حەز لە زانستو فەرهەنگ بەتایبەتی کیمیا (شیمی) کردوەو ئەوەندە لە خاوەن زانستو هونەر پشتیوانی دەکرد کە هێندێك موشکلەشی بۆ ساز بوو. وەك دەڵێن کاتێك یەك لە شیمی زانەکان هاتە بارەگاکەی و گوتی ئامادەیە ناوەندێکی گەورە لە کیمیا زانان لە بارەگای ئەو دا پێك بێنێو بۆ ئەو کارە پارەیەکی زۆری لێ وەرگرت, لە ئاخریش دا رایکردو پارەکەی رفاند. پیاوێکی قۆشمە کە ئاگاداری ئەم رووداوە بوو ریزی هێندێك نەزانو ئەبلەی نووسی کە نێوی سوڵتان نورالدين محمد لە سەرەوەی هەمووان بوو و نووسیبووشی ئەگەر کابرای هەڵاتوو هاتەوە, ناوی ئەو لە جێگەی ناوی سولتان نورالدين دەنووسێ, چونکە ئەگەر لەو بێ عەقل تر بێ دەگەرێتەوە بارەگای نورالدين.

سەرنج راكێش ئەوەیە كە نورالدین لە كاری ئەم قۆشمە ئاگار بوو, بەلاّم لێی خۆشبوو, حەقی پێداو هیچ زیانێكی پێ نەگایاند. [85] [86]

جێی خۆیەتی ئەوەش زیاد كەین كە سولّتان نورالدین محمد زەنگی لە سالّی 556ی كۆچی بەرانبەر 1160 زاینی نەخۆشخانەیەكی لە بەغدا دروست كرد كە لە تەیارترین نەخۆشخانەكانی زەمانی خۆی بوو, بۆ ماوەی سێ سەدەی تەواو نەخۆشەكانیان بە خۆرایی عیلاج دەكردو دەرمانیشی هر بە خۆرایی دەدانێ. بەوتەی مێژوو زانان ئاگردانی ئەم نەخۆشخانە لە ماوەی 67 سال بی پسانەوە ئایساوەو نەكوژاوەتەوە. ابن جبیر كە سالّی 580ی كۆچی (1160 زاینی) چوبوە بەغدا كە چاوی بەو نەخۆشخانە گەورەیەی شار كەوتبوو كە وەك كۆشكی سەلتەنەتی لە قەراغ دیجلە هەلچوو بوو, نەخۆشەكانی نان دەداو دەرمانی بی مقابلی دەدانێ سەری سوڕ مابوو. [87]

---

[85] مێژووی شارستانیەتو، شارستانیەتی ئیسلامی, وەرگیرانی ابولقاسم پایندە ل 298

[86] Margoliouth Cariro . P.220, Lane poole Cairo. P.34

[87] Garrison.p.136 و بەغدا نوسینی لیسترانج Lestrang . Baghdad.p104 و سەفەر نامەی ابن جەبیر